

СЕРЕДНЯ ОСВІТА В РАДЯНСЬКІЙ ПРОВІНЦІЇ 1920-Х РР.

Розбудова всеохопної шкільної мережі була однією з основних завдань більшовиків після 1917 р. Це підтверджується декретом 1918 р. «Про єдину трудову школу»¹ (в УСРР аналогічний декрет був прийнятий у 1919 р.). Документ створював принципово «нову школу», а саме:

- проводилася уніфікація всіх типів закладів середньої освіти в єдину трудову школу;
- усі діти віком від 6 до 17 років мали навчатися;
- єдино правильним інструментом навчання була праця.

Цей нормативний акт був включений в загальну більшовицьку програму виховання «нового суспільства». У радянських реаліях школа отримувала цілий спектр завдань, спрямований на соціальну інженерію. Радянська школа мала виконати наступні завдання:

- *соціальні*. У контексті зміни соціальної стратифікації більшовики мали на меті вибудувати країну робітників. Школа мала навчати молодь уже за робітничими спеціальностями, таким чином позбавивши їх свободи власного вибору;
- *економічні*. У контексті економічної кризи, після Першої світової війни та політики «воєнного комунізму», – школу було включено у виробництво для розбудови нової економіки.

Історіографія про радянську школу 1920-х років включає в себе: історію дитинства в СРСР та історію повсякденності школярів та вчителів. Життя дитини в СРСР та в Європі доби

¹ О Единой Трудовой Школе Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. *Известия Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов*. 1918. 16 октября. URL: <http://istmat.info/node/31601> (дата звернення: 18.01.2020).

модернізму змінилося у бік швидкого включення у доросле життя². Розбудова європейських міст, індустріалізація та урбанізація, створення нових технологій – обумовили необхідність виховання у дитини практичних умінь. Діти мали вміти використовувати знання на практиці. Життя дитини в СРСР перебувало під постійним наглядом ідеологічних владних структур. Водночас більшовики розуміли значення впливу родини на виховання дітей. Підтвердженням цього є думка української дослідниці Нані Гогохії про вплив родини на дитину³, який заважав більшовикам проводити політику соціального конструювання нового покоління людей – робітників, відданих комуністів. Отже, добу дитинства в СРСР було включено до практик та обов'язків дорослих.

Про повсякденність шкільного життя, матеріальне забезпечення, соціальний контекст існування трудової школи докладно йдеться у ґрунтовній праці Олександра Рожкова⁴. Автор детально розкриває суть нової навчальної програми, планів, класно-урочної системи, матеріального становища учнів, вчителів та школи. Важливим є питання «радянської мови», якою активно користувалися актори шкільної мережі: вчителі, шкільна та партійна адміністрація, учні, батьки. Складові цієї мови досліджені в монографії Лариси Масенко «Мова радянського тоталітаризму» (2017). Також нами використані розвідки української дослідниці Лариси Березівської, яка досліджувала періодизацію та зміст шкільної реформи 1920-х років.

Джерельна база дослідження складається з его-документів школярів Катеринославської губернії, які дозволяють створити узагальнений соціальний портрет головних акторів середньої освіти. Також автор використовував: правові акти СРСР, доку-

² Димке Д. В. Советские детские игры: между утопией и реальностью. *Антропологический форум*. 2012. № 16. С. 313.

³ Гогохія Н. Т. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х роках. *Україна Модерна*. 2015. URL: <http://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s> (дата звернення: 18.01.2020).

⁴ Рожков А. Ю. В кругу сверстников. Жизненный мир молодого человека в Советской России 1920-х годов. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. С. 32–39.

менти відділу народної освіти Подільської губернії, анкети, характеристики, листи вчителів, відгуки інспектури народної освіти, матеріали з'їздів працівників освіти.

Теоретичною рамкою дослідження є ідея про внутрішню колонізацію Росії, авторами якої є російські історики Сергій Соловйов та Василь Ключевський. Продовжив осмислювати цю ідею сучасний інтелектуал Олександр Еткінд. Її суть полягає в тому, що окрім зовнішньої експансії нових земель Росія постійно колонізовувала власні території. «Колонізація завжди пов'язана зі спробою освоїти чуже, а її невдачі та зриви приводили до розмноження об'єктивуючих дискурсів про своє. Якщо відчуття неможливості стати своїм серед чужих часто супроводжувало невдачі зовнішньої колонізації, то відчуття себе чужим серед своїх стало постійною формою незадоволення та протестів, пов'язаних з ситуацією внутрішньої колонізації»⁵. Місцеве населення радянської провінції відчувало себе чужим серед нової радянської реальності. Адаптація під радянське вимагала від людини вивчення нових соціальних інститутів, зміни власної біографії, відмови від минулого та вивчення нової радянської мови⁶.

Місцевість, в якій проводилася шкільна реформа, мала ключове значення. Деякий успіх вона мала у великих містах (столиці республік, губернські/обласні центри). Саме на основі звітів з великих міст державні керманічі створювали наратив про середню освіту⁷. Цей наратив конструював уявлення успішності реформи та згоди населення. Тому аналіз шкільної мережі розглянуто в порівнянні великого і маленького міста. Саме таким чином можна зрозуміти, як шкільна реформа проводилась у сільській місцевості та маленьких містах. Подібних територій було більшість в СРСР, саме там реформа середньої освіти отримала

⁵ Эткинд А. М. Внутренняя колонизация. Имперский опыт России. Москва: Новое литературное обозрение, 2013. 90 с.

⁶ Масенко Л. Т. Мова радянського тоталітаризму. Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2017. С. 18.

⁷ Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: 1941–1961 гг. / Ф. Г. Паначин и др. Москва, 1988.

спротив населення. У фокусі дослідження – провінційні міста Подільської губернії, які не давали матеріалу для переможного радянського наративу про успіх «нової школи».

Вивчення специфіки середньої освіти в радянській провінції дозволяє констатувати наступне:

- радянська провінція була сільською та традиційною за світосприйняттям. Такий соціальний контекст диктував дитині певні правила життя, а саме: відсутність власного часу, раннє дорослішання. Спроба вирвати дитину з родини та змусити її працювати в школі зустріла різкий опір та несприйняття у традиційних родинах. Це виклало конфлікт між місцевим населенням та більшовиками. Більшовики відповіли репресіями, які не мали значного впливу на ситуацію;

- ідеї єдиної трудової школи не були зрозумілими для вчителів. Соціальний портрет провінційного вчителя був переважно консервативним. Вчительство як професія розглядалося як місце переховування від більшовицьких переслідувань, а не можливість виховати нове покоління комуністів. У цьому сенсі велику роль відіграла «радянська» мова. Використовуючи її, вчителям вдалось отримати нову професію, шановану більшовиками;

- повна руйнація шкільного обладнання та будинків внаслідок війни не дозволяла повноцінно проводити заняття, тим паче з впровадженням уроків ручної праці;

- середню освіту в радянському суспільстві 1920-х років варто розглядати в контексті «внутрішньої» колонізації країни. Більшовикам треба було пізнати власне суспільство, перевірити його, зробити висновки. Школа була ідеальним інструментом для цього. Саме тому в цей час мова йде не про освіту, а радше про «освоєння власних територій».

Бібліографія

- Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г.: краткие сводки. Изд. ЦСУ Союза ССР. Центр. статист. упр. СССР. Отд. Переписи. 1929 / Государственная публичная историческая библиотека России. URL: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/16538-vyp-10-naselenie-soyuza-ssr-popolozheniyu-v-zanyatii-i-otraslyam-narodnogo-hozyaystva-1929#mode/inspect/page/26/zoom/6> (дата звернення: 18.01.2020).
- Гогохія Н. Т. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х роках. *Україна Модерна*. 2015. URL: <http://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s> (дата звернення: 18.01.2020)
- Державний архів Вінницької області (ДАВО). Ф. 254. Оп. 1. Спр. 105.
- ДАВО. Ф. 254. Оп. 1. Спр. 722.
- ДАВО. Ф. 842. Оп. 1. Спр. 94.
- ДАВО. Ф. 842. Оп. 4. Спр. 1.
- ДАВО. Ф. 847. Оп. 1. Спр. 11.
- Димке Д. В. Советские детские игры: между утопией и реальностью. *Антропологический форум*. 2012. № 16. С. 309–333.
- Масенко Л. Т. Мова радянського тоталітаризму. Київ: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2017. 240 с.
- О Единой Трудовой Школе Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. *Известия Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов*. 1918. 16 октября. URL: <http://istmat.info/node/31601> (дата звернення: 18.01.2020).
- Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: 1941–1961 гг. / Ф. Г. Паначин и др. Москва, 1988. 270 с.
- Рожков А. Ю. В кругу сверстников. Жизненный мир молодого человека в Советской России 1920-х годов. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 641 с.
- Тенденції реформування шкільної освіти в Україні у ХХ ст. / Л. Д. Березівська та ін. Київ, 2013. 420 с.
- Эткинд А. М. Внутренняя колонизация. Имперский опыт России. Москва: Новое литературное обозрение, 2013. 490 с.